

קדמות התורה שבעל-פה

עשרה טריפות נאמרו למשה מסיני, וכן ציינו כמה הלכות בספר תורה. תפילין ומוזזה בשם הלכה למשה מסיני (ירושלמי מגילה פ"א, ה"ט, בבלי שבת כ"ח, ב, ע"ט, ב, ק"ח, א), ועוד⁸⁰. וכלל אמר ר' יוחנן (ירושלמי פ"א, פ"ב, ה"ו דף י"ו, א) : אם באת הלכה תחת ירך ואין אתה יודע מה טיבה. אל תפליגנה לדבר אחר, שהרי כמה הלכות נאמרו למשה בסיני וכולהון משוקעות במשנה. וכן אומר ר' יוחנן (ירושלמי שבת פ"א, ה"ב) : אם יכול אתה לשלשל את השמועה עד משה, שלשלה וכו'.

כשם שייחסו הלכות למשה, כך הזכירו כמה תקנות⁸¹ על שמו. אבל תמעיין במקורות ומשווה אותם ייווכח, שלא על דרך קבלה אמרו שמשה תיקן תקנות אלו, אלא שהוציאו אותן מן המקרא, זאת אומרת שמצאו במקרא רמז שנהגו כך בימי משה, לפיכך אמרו שמשה תיקן כן⁸². בתחילה נביא את המשנה בסוף פרק ג' במגילה, המונה את הפרשיות שבתורה שיש לקרוא בציבור במועדות, והיא מסיימת : שנאמר וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל, מצוותן שיהיו קורין כל אחד ואחד בזמנו. ובבבלי שם ל"ב, א הובאה הברייתא : משה תיקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות חג בחג. ברייתא זו מפרשת ומשלימה את המשנה הדורשת מן הכתוב 'וידבר משה' וגו' שיש לקרוא במועדות בענייני המועדות, והברייתא מוסיפה שמשה עשה כך ותיקן שיהיו שואלים ודורשים בענייניו של יום, והיא נסמכת על המקרא 'וידבר משה' המובא במשנה⁸³. בתוספתא (מגילה פ"ד, ג') (ה) לא נזכר שמשה תיקן, אלא : ושואלין הלכות פסח בפסח וכו', הלכות חג בחג וכו', וכן הוא בירושלמי (פסחים פ"א, סוף ה"א, דף כ"ז ב). ובספרא אמור פ"ז, יב (ק"ג, ב) : וידבר משה וכו' מלמד שהיה משה אומר להם לישראל הילכות הפסח בפסח וכו', בלשון שהיה שומע בו בלשון הוא אומר להם לישראל וכו'. ומפורש שדורשים כך מן המקרא, ודורשים מכתוב זה גם דרשות אחרות : בלשון שהיה שומע וכו' (עי' בפירוש הראב"ד שם). וכן מבואר בספרי בהעלותך פי' ס"ו : וידבר משה אל בני ישראל לעשות הפסח וכו' דבר אחר אמר להם הלכות פסח בפסח

⁸⁰ ועי' בשו"ת חות יאיר סי' קצ"ב וגם בדור דור ודורשיו ח"א, עמ' 73.

⁸¹ עי' שערי תורת התקנות לרמ"א בלוך, ח"א, שכינס את רוב המקורות.

⁸² כזה אמרו בברייתא שבבבלי (ברכות כ"ז, ב) : אברהם תיקן תפילת שחרית וכו' יצחק תיקן תפילת מנחה וכו', יעקב תיקן תפילת ערבית וכו', לפי שכך דרשו את הכתובים. ובירושלמי ראש פ"ד שם אמרו בדיוק : תפילות מאבות למדום.

⁸³ ובשני כ"י ובאגדות התלמוד נוסף באמת הפסוק הזה, וכן הוא בכתב-יד שם ד', א : דתניא וידבר משה את מועדי ה' משה תיקן וכו', עי' דקדוקי סופרים.

וכר' הלכות החג בחג מיכן אמרו משה תקן להם לישראל⁸⁴ להיות שואלים בענין ודורשים בענין.

וכיוון שלמדו מן המקרא 'וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל' שיש לקרוא פרשיות המועדות בזמנן, ובתחילת הפרשה (ויקרא כ"ג, ג) נאמרה מצוות שבת, ובבמדבר כ"ח, יא כתוב קרבן ראש חודש אצל קרבנות שבת ומועדות, וכן נאמר: וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם וגו' (במדבר י', י), וגם בנביאים נזכר ראש חודש עם שבת ומועדים כאחד⁸⁵ — לפיכך ייחסו בירושלמי (מגילה פ"ד, ה"א) את הקריאה בתורה בשבת ויום טוב וראש חודש למשה: משה התקין את ישראל שיהיו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חדשים ובחולו של מועד שנאמר וידבר משה וכו' וכן הוא במסכת סופרים פ"א א⁸⁶. ובברייתא (בבלי בבא קמא פ"ב, א) נשנה שמקור הקריאה בשבת וביום שני וחמישי הוא תקנת הנביאים: 'וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים' דורשי רשומות אמרו אין מים אלא תורה וכו', כיון שהלכו שלשת ימים בלא תורה נלאו עמדו נביאים שביניהם ותקנו להם שיהיו קורין בשבת וכו' בשני וכו' בחמישי. וכעין זה במכילתא (בשלח, ויסע פ"א, עמ' 154): ולכך התקינו

⁸⁴ ובכ"י רומא הגי': משה הקנה את ישראל, וצ"ל: הקנה לישראל, ולשון זה גם במס' סופרים פ"א, א: משה הקניא. והכוונה שכשם שעשה משה, שאמר להם כל פרשה ופרשה במועדה, כך מסר לישראל שישאלו בעניין וכו'. ועי' גם ספרי דברים פ"י קכ"ז, וקרוב לזה הוא מה ששנו בברייתא שהובאה בבבלי פסחים ו', א: שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם לפסח שלשים יום, רשב"ג אומר שתי שבתות. ובגמרא שם למדו את טעמם של החכמים ורשב"ג מן המקרא במשה, ע"ש. ובעיקר הדבר הכול הולך למקום אחד, שצריכים לקרוא במועדות בפרשיות המועדות ולדרוש אותן בבית המדרש שלושים יום או שתי שבתות קודם לכן, וכמפורש בתוספתא מגילה וירושלמי פסחים שם: בבית הוועד (ו) שואלין לענין הפסח קודם לרגל שלושים יום וכו'. ועי' בריטב"א ור"ן למגילה ד', א, ובי' ומסרשים לאר"ח ס"י תכ"ט. — השוה ילקוט ראש פרשת ויקהל בשם מדרש 'אבכיר': רבותינו בעלי אגדה אומרים מתהלת התורה ועד סופה אין בה פרשת שנאמר בראשה ויקהל אלא זאת בלבד, אמר מקב"ה עשה לך קהילות גדולות ודורש לפניהם ברבים הלכות שבת, כדי שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל קהילות בכל שבת ושבת וליכנס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי תורה וכו', ומכאן אמרו משה תקן להם לישראל שיהיו דורשין בענינו של יום הלכות הפסח בפסח וכו'.

⁸⁵ עי' מ"ב ד', כג, ישע"י א', יג—יד: ס"ז, כג, הושע ב', יג, עמוס ח', ה, יחזקאל מ"ה, יז: מ"ה, א, ג. ועי' עוד מקבים א' י', לד ויהודית ח', ו וספר חיובלות א', יד: ו', לד—לה, ועוד ולמעלה עמ' 6. ועי' טור אר"ח ס"י תי"ט.

⁸⁶ וכן אומר יוסיפוס, נגד אמיון ס"ב, יז: משה תיקן לקרות בכל שבוע בחוקי התורה ולבארם וכו'. ועי' מעשה השליחים ט"ו, כא.

קדמות התורה שבעל-פה

(להם) הנביאים והזקנים שיהו קורין בתורה בשבת בשני ובחמישי וכו'. וקל לזושלים בין הירושלמי והברייתות האלה ולומר, שהנביאים תיקנו קריאה בשבת, ומשה היה על גביהם, וכמו שכתב בפשטות הרמב"ם בפ"ב מהלכות תפילה, ה'א: משה רבנו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי וכו'.⁸⁷ מכל מקום ייחוס התקנה למשה הוא גם כאן על יסוד דרשת המקרא.

תקנה אחרת נזכרת בברייתא על שם משה, והיא חלוקת הכוהנים והלוויים למשמרות, שכל משמר יעבוד במקדש בזמנו הקבוע. ושנו (תוספתא תענית פ"ד (ג'), ב): שמונה משמרות התקין משה לכהונה ושמונה ללויה, משעמד דוד ושמואל הרואה עשואם עשרים וארבעה משמרות כהונה, עשרים וארבעה משמרות לוייה, שנאמר (דהי"א ט', כב) 'המה יסד דוד ושמואל הרואה באמונתם, אלו משמרות כהונה ולוייה, עמדו נביאים שבירושלים וקבעו עשרים וארבעה מעמדות וכו'. אמנם בבבלי (תענית כ"ז, א) מובאות שתי ברייתות חולקות, ובשתייהן לא הוזכרו משמרות לוייה, אלא משמרות כהונה בלבד. בברייתא אחת נשנה: משה תיקן להם לישראל שמונה משמרות, ארבעה מאלעזר וארבעה מאיתמר, בא דוד ושמואל והעמידן על עשרים וארבעה, שנאמר המה יסד וכו'. ובברייתא שנייה נאמר: משה תיקן להם לישראל ששה עשר משמרות, שמונה מאלעזר ושמונה מאיתמר וכו', ע"ש. רב בבבלי ור' יוחנן בירושלמי (שם פ"ד, ה"ב) מוסרים אף הם ששמונה משמרות תיקן משה. ונראה שכולם למדו כן מן המקרא בדברי הימים א כ"ד. מפסוק ג ואילך נאמר שם, שחילק דוד את בני אלעזר ואיתמר לעשרים וארבעה משמרות, ובפ"ט כתוב: 'אלה פקדתם לעבדתם לבא לבית ה' כמשפטם ביד אהרן אביהם כאשר צוהו ה' אלהי ישראל, ולמדנו מזה שכבר בימי אהרן ומשה נתחלקו הכוהנים למשמרות. וב'ברייתא דל"ב מידות, מידה י"ז מדבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר, למדו מכאן שכ"ד משמרות נצטוו משה: כיוצא בדבר אתה אומר 'משפחות בני קהת יחנו על ירך המשכן תימנה' (במדבר ג', כט) 'משפחות הגרשוני' (שם ג', כג), אבל לא שמענו שציווה הקב"ה שיעשה את בניו ארבעה ועשרים משמרות, והיכן שמענו? להלן, 'אלה פקדתם לעבדתם' וגו', מלמד שהיתה מצוה זו ביד משה ואהרן.⁸⁸

⁸⁷ אמנם בזו חולקים הירושלמי והברייתות, שעל פיהן אף הקריאה בשני ובחמישי היא מתקנת הנביאים הראשונים, ואילו הירושלמי סובר שהיא תקנת עזרא, ע"ש ובמגילה פ"א, סוף ה"א, ולהלן עמ' 37.

⁸⁸ ועי' בריטב"א למשנה תענית כ"ז, א ובהשגות הרמב"ן לספר המצות מ"ע ל"ו.

תקנה אחרת נתיחסה למשה על-ידי האמורא רב נחמן (בבלי ברכות מ"ח, ב): משה תיקן לישראל ברכת הזון בשעה שירד להם מן, יהושע תיקן להם ברכת הארץ כיוון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תיקנו בונה ירושלים, דוד תיקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תיקן על הבית הגדול והקדוש וכו'. אבל בתנחומא מסעי סי' ו' (ובמ"ר פכ"ג, ז) חילקו את ארבע הברכות של ברכת המזון לזמנים שונים, אבל שמו של משה לא הוזכר שם. וזה לשונו: כך שנו רבותינו, עד שלא נכנסו ישראל לארץ לא היו מברכין אלא ברכה אחת 'הזון את הכל', משנכנסו לארץ התקינו שיהיו מברכים על הארץ ועל המזון, משחרבה ירושלים הוסיפו בונה ירושלים וכו'. ובאמת אף רב נחמן לא דיבר על משה ויהושע ודוד ושלמה, אלא לפי שרצה לומר שברכות המזון שלנו לא נקבעו בזמן אחד, אלא כל ברכה נקבעה בזמנה הראוי לה, וקודם שנכנסו ישראל לארץ לא יכלו לברך על הארץ, ולפני כיבוש ירושלים ובניין הבית לא יכלו לברך עליהם⁹⁹. וכיוון שברכת המזון היא מן התורה, שנלמדה מן הכתוב 'ואכלת ושבעת וברכת' (עי' בבלי שם), קורא רב נחמן את שם משה עליה ואומר, שבשעה שירד להם המן כבר ציווה משה לברך ברכת המזון.

כלשון זה מצינו בכמה מקומות בבבלי, שייחסו תקנות וגזרות למשה ולא כיוונו אלא למקראות שבתורה, וכעין מאמרם שכל התורה הלכה למשה

ובויקרא רבא פ"א, סי' ג דרשו דברי הימים א כ"ד, ו על משה. ועי' מדרש תנאים, עמ' 109. מפסוק ד שם ואילך למדו עוד שבתחילה היו משמרות אלעזר ואיתמר שווים, שלכל אחד היו שמונה משמרות, ודוד הרבה מספר אלעזר והעמידו על שישה-עשר משמרות ובין כולם עשרים וארבעה. מעתה מי שסובר ששמואל לבדו ודוד לבדו שינו והוסיפו על המשמרות, מייחס למשה שמונה, לשמואל שישה-עשר ולדוד עשרים וארבעה, וכמאמר רב בבבלי שם. ומי שסובר ששמואל ודוד כאחד הוסיפו והעמידום על כ"ד, אומר שלפניהם, היינו מומן משה עד זמננו, היו שישה-עשר משמרות. ובבמדבר רבא פ"ג, י למדו ממניין שמונה משפחות לויים בבמדבר ג', יח—כ, שמשה תיקן שמונה משמרות מהן. ובלשונם: אמרו רבותינו אלו שמונה משמרות שהתקין משה מפי הקב"ה עד שעמד דוד ועשה אותן כ"ד לכהונה ולויה. ולפי זה אפשר גם לפרש ששמואל ודוד כאחד הוסיפו על שמונה של משה (שנלמדו מבמדבר שם) ועשאו כ"ד וכפשוטן של הברייתות בתוספתא ובבבלי, וכן מורה לשון הרמב"ם בפ"ד מהל' כלי המקדש, ה"ג. ולפי הירושלמי שם פעמיים הוסיפו שמואל ודוד, בפעם הראשונה שמונה, ארבעה מאלעזר וארבעה מאיתמר, ובפעם השנייה שמונה מאלעזר בלבד, ע"ש.

⁹⁹ ועי' בחידושי הרשב"א ובדא"ש ברכות שם ובהשגות הרמב"ן בס' חמצות שורש א' ובי' ובי' לסור אר"ח סי' קצ"א, ובמגן אברהם שם ובמאמרי על ברכת 'הטוב והמטיב' במונטסשריפט כרך ע"ח (1934), עמ' 435 ואילך.

קדמות התורה שבעל-פה

מסיני (ע' למעלה עמ' 26 הערה 75) כגון ביומא (ס'ט, ב) שאמרו: 'אתא משה אמר: האל הגדול הגבור והנורא' (דברים י', יז), אבל ירמיה ודניאל לא רצו לומר כך, לפי שהיכן נוראותיו אם נכרים מקרקרים בהיכלו, והיכן גבורותיו אם נכרים משתעבדים בבניו. ושאלו: היכי עבדי הכי ועקרי תקנתא דתקין משה? הרי שמה שכתוב בתורה נקרא 'תקנת משה'. וכזה בירושלמי (מגילה סוף פ'ג): משה התקין וכו'. וכן אמרו בבבלי (יומא ע"ה, ב): עד שבא משה וקבע להם זמן סעודה, וכיווגו בזה לכתוב (שמות ט"ז, ח): ויאמר משה בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע. וביבמות (ע"ט, א) שאלו: ונתינים דוד גזר עליהם, משה גזר עליהם, דכתיב (דברים כ"ט, י): מחוטב עציך עד שואב מימך וכו', ואכתי יהושע גזר עליהו דכתיב וכו'. כל זה מוכיח שהאמוראים קראו את הדברים שלמדו מן הכתובים שבתורה בשם תקנות וגזרות של משה. וזוהי גם הכוונה בשבת ל', א: משה רבינו גזר כמה גזרות ותיקן כמה תקנות. ולא מצינו 'גזירות' של משה, אלא שכינו המצוות והאיסורים בשם תקנות וגזירות של משה⁹⁰.

בירושלמי (כתובות ראש פ"א, כ"ה, א) נזכרת עוד תקנת משה לחוג שבעת ימי המשתה בנשואין ולהתאבל על מת שבעה ימים. וכבר נתפרש בפני משה שם, שכוונת הירושלמי לומר שיש למנהגים אלו רמז מן התורה בכתוב (בראשית כ"ט, כז): מלא שבוע זאת, וכן (שם נ', י): ויעש לאביו אבל שבעת ימים, וכזה מפורש בקרבן העדה שם. ולפי מה שביארתי למעלה אין הלשון 'משה התקין' בירושלמי כאן שונה מכל שאר המקומות, שכיוונו בלשון זה למקרא בתורה, שממנו למדו שכך תיקן משה. וכן נאמר באבות דר' נתן גוסס ב' פ"א: אבל שבעה מנין, שנאמר 'ויעש לאביו אבל שבעת ימים', משתה שבעה מנין, שנאמר 'מלא שבוע זאת'. והירושלמי עצמו (מועד קטן פ"ג, ה"ה, דף ס"ב ג) מביא הכתוב 'ויעש לאביו אבל שבעת ימים' ומקראות אחרים לראיה על שבעת ימי האבל, וכן הוא בבראשית רבא (פ"ק, ס"י ז'), ע"ש ובבבלי מועד קטן כ', א. ובפרקי ר"א (פס"ז) אומר ר' יוסי: מנין אנו למדין שבעת ימי המשתה מיעקב

⁹⁰ וע' ויקרא רבא פ"א סוף ס"י ד (שיר השירים רבא פ"ז ו): אמר הקב"ה למשה אני מנתיך מלך על ישראל, דרכו של מלך להיות גזור ואחרים מקיימין, כך תהא גזור וישראל מקיימין וכו'. ועיין בספר המפתח לרב ניסים, בשבת שם. אחר כך ראיתי שגם הרש"א בחי' אגדות שם מפרש כך. וכן היוחסין ערך יהושע, והוא מראה למדרש קהלת פ"ט, א (ורות פ"ג, ב): ומשה רבנו בשעת שגזר עלינו לא תבערו אש בכל מושבותיכם וכו'. וע' בהשלמות לערכין פ"ד, ד ולהלן הערה 95.

פרק שני

אבינו וכו', שנאמר מלא שבוע זאת, ורבי שם לומדם משמשון (שופטים י"ד, יב, יז) שחגג 'שבעת ימי המשתה'. ובפי' שם אומר ר' יוסי שאף שבעת ימי האבל אנו למדים מיעקב שעשה לו יוסף אבל שבעה ימים. מעתה כוננת הירושלמי, כיוון שכתוב בתורה שהאומות נהגו בשבעת ימי המשתה, וכן עשה יוסף שבעת ימי האבל לפני מתן תורה⁹¹, בוודאי גם ישראל נהגו כך לאחר מתן תורה, ולא מאליהם נהגו כך, אלא כבר תיקן להם משה תקנה זו. וכשם שבשאר המקומות בתלמוד שדיברו על תקנת משה, ייחסו התקנה למשה על סמך הרמז שמצאו במקרא, כך מצאו אף כאן בירושלמי רמז למנהג זה וייחסוהו למשה. אבל בתלמוד הבבלי לא הזכירוהו.

כשם שייחסו התקנות הרמזות בתורה למשה, כך ייחסו התקנות התלויות בכניסת הארץ ליהושע, וכבר הזכרנו למעלה מאמרו של רב נחמן, שיהושע תיקן ברכת הארץ כשנכנסו לארץ, וכוונתו שבבואם לארץ נקבע מטבע הברכה על הארץ הטובה אשר נתן לנו. (דברים ח', י), ויהושע שהביא את העם לארץ הוא שקבעו. וכן שנו התנאים (בבלי בבא קמא פ"א, ב) כמה מנהגי המדינה שנהגו בהם, לפי 'שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ, שיהא אדם מוותר על זכותו לטובת חבירו. וכבר אמר הרמב"ן בפירושו לפסוק (שמות ט"ז, כה) שם שם לו חוק ומשפט: 'וכן ביהושע נאמר (יהושע כ"ד, כה): 'ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט בשכם', אינם חוקי התורה והמשפטים, אבל הנהגות ויישוב המדינות כגון תנאים שהתנה יהושע' וכו'. ובוודאי שימש אף פסוק זה לחכמינו ז"ל לראיה, שכבר סידר יהושע ענייני המדינה. ר' יהודה אומר: בשעת הוצאת זבלים מוציא אדם זבלו לפתח ביתו ברשות הרבים, כדי שיישוף ברגלי אדם ובהמה שלשים יום שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ. ור' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה (שם) מזכיר עוד שלושה מנהגים כאלה שהם 'תנאי בית דין', לפי שעל-מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ. ולשון זה מוכיח שאחר י יהושע תיקנו בית דין כך והסתמכו על תנאי יהושע [וכן כתב בעל הפרישה לטור חו"מ ראש סי' רע"ד, ע"ש]. ומנהג אחר נזכר בברייתא (בבלי בבא קמא שם) אבל לא על שם יהושע, אלא שהשבטים עצמם התנו ביניהם כך: בראשונה התנו שבטים זה עם זה שלא יפרוס קליעה (כדי לצוד דגים) ויעמיד את הספינה, אבל צד הוא ברשתות ובמכמרות (ועי' תוספתא בבא קמא פ"ח, יז). בברייתא אחרת נתייחס תנאי זה, עם

⁹¹ ועי' רמב"ן בראשית כ"ט, כז ורמב"ם ראש הלכות אבל, ולמעלה עמ' 16.

קדמות התורה שבעל-פה

עוד תשעה תנאים אחרים, ליהושע, ולפי מסקנת הגמרא (שם פ"ב, א) האמורא ר' יהושע בן לוי שנה כן⁹². ואין הבדל בין האומר שיהושע התנה לבין האומר שהשבטים התנו ביניהם תנאים אלו, לפי שכל כוונתם לא היתה אלא לומר שמיד בחלוקת הארץ הותנו תנאי המדינה, או כמו שקראום (בבלי עירובין י"ז, א) 'תקנות', שתוקנו תקנות העולם לטובת חיי החברה. ושמואל (בבבא קמא שם) סובר שאפילו בחוץ לארץ יש לנהוג כן⁹³.

תקנות שמואל ודוד בעניין המשמרות ותקנות דוד ושלמה בברכה השלישית של ברכת המזון הדומות לתקנת יהושע בברכה השנייה, כבר נזכרו למעלה⁹⁴.

על קוהלת-שלמה נאמר (קוהלת י"ב, ט) שלימד דעת את העם ואיזן וחקר תיקן משלים הרבה, ודרש ר' אלעזר (עירובין כ"א, ב): בתחילה היתה תורה דומה לקופה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים, ושמואל מוסר (שם) שת יקן שלמה עירובין (שאסור להוציא בשבת מבית לחצר, ואם עושים ערובי חצרות מותר, ועי' במבוא למסכת עירובין), ונטילת ידיים, ופירשוהו (בבלי שבת ט"ו, א, ועי' במבוא למסכת ידיים) נטילת ידיים לקדשים⁹⁵.

⁹² ור' יוחנן מביא עוד תנאי אחר שלא זכר ר' יהושע בן לוי, ולפי הירושלמי בבא בתרא ראש פרק ה' אין ר' יהושע בן לוי מונה אלא ארבעה תנאים. ⁹³ ועי' יומא פ', א, שאחרים אומרים שכית דינו של יעבץ תיקנו השיעורים (ואין הם הלכה למשה מסיני), ועי' תמורה ט"ז, א.

⁹⁴ בבבלי בעבודה זרה ל"ו, ב מדובר בבית דינו של דוד, ע"ש. ביבמות ע"ז, א ובבבא קמא ס"א, א (ועי' ירושלמי סנהדרין פ"ב, ה"ה) נזכרת מסורת מבית דינו של שמואל, ובמכות כ"ג, ב נזכרים בית דין של שמואל ושלמה. וכן אמרו בתוספתא ראש השנה סוף פ"ב: שבית דינו של ירובעל גדול לפני המקום כבית דינו של משה, ובית דינו של יפתח גדול לפני המקום כבית דינו של שמואל. על 'פרשת המלך' בספר שמואל א, ח, יא ואילך, או משפט המלוכה (שם י', כה) עי' תוספתא סנהדרין ד', ה ובבלי שם כ', ב. באגדה (פסיקתא דרב כהנא דף ל"ח, ב, פסיקתא רבתי פ"ד, הוצאת רמ"ש ס"ד, א, תנחומא בוכר חוקת סי' כב) דרשו את הכתוב בתהלים צ"ט, ו—ז 'משה ואהרן בכהגו ושמואל בקוראי שמו וגו' וחוק נתן למי': שמענו במשה שנכתבה תורה לשמו שנאמר (מלאכי ג', כב) זכרו תורת משה עבדי, ובשמואל נכתב לו ספר שנאמר (ש"א י', כה) ויכתב בספר וינתן לפני ה'.

⁹⁵ ועי' במהרש"א לשבת שם ובדקדוקי סופרים עירובין עמ' 76 אות כ'. רש"י ותוס' בעירובין שם מביאים גם מיבמות כ"א, א ששלמה גזר על שניות לעריות. אבל נראה שדעת רב יהודה ביבמות שם, שאפשר למצוא רמז בכתוב: ואיזן וחקר תיקן וגו' שיש לגזור ולהוסיף איסורים על איסורי תורה, אבל אין כוונתו לומר ששלמה עצמו גזר על השניות, והן אינן אלא 'מדברי סופרים', ומצווה לשמוע

את המקרא (דברי הימים ב כ', ה) : ויעמד יהושפט בקהל יהודה וירושלם בבית ה' לפני החצר החדשה, מפרש ר' יוחנן (פסחים צ"ב, א) : שחידשו בה דבר ואמרו טבול יום לא ייכנס במחנה לזיה (רש"י : כך גמר ר' יוחנן מרבו וכו').

מלבד התקנות שהוזכרו בשמות מתקניהן, מובאות עוד תקנות בשם נביאים סתם. בידיים ד', ג אומר ר' יהושע שהנביאים תיקנו שיפרישו תרומות ומעשרות בבבל (ועי' אבות דר'נ סוף פ"כ). ודעת חכמים בברייתא ודעת שמואל (פסחים ק"ז, א) שנביאים (שבין יוצאי מצרים) תיקנו לומר הלל על כל פרק ופרק ועל כל צרה שלא תבא כשנגאלים ממנה. ועי' למעלה עמ' 30 ואילך לעניין תקנות הנביאים בקריאת התורה, במשמרות ובמעמדות, וכן במשנה תענית ד', ב. ואף הנביאים שעלו מן הגולה חילקו את ארבעה משמרות הכוהנים שעלו (עזרא ב', לו—לט) לעשרים וארבעה (ועי' נחמיה י"ג, ל) והתנו תנאי ביניהם (בבלי תענית כ"ו, א, ירושלמי שם פ"ד, ה"ב). וסיפרו עוד : כשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה ועמדו אלו (המשפחות הנמנות במשנה תענית ד', ה) ונדבו עצים משל עצמם ומסרום לציבור, וכך היתנו עמהם נביאים שביניהם, שאסילו לשכת מלאה עצים יהו אלו מתנדבים משלהם, שנאמר (נחמיה י', לה) ועי' ש י"ג, לא) : והגורלות הפילו על קרבן העצים וגר' (תוספתא תענית ד', ה, בבלי שם כ"ח, א).

כשעלו בני הגולה וחנו על הבאר התירו להם נביאים שביניהם להיות ממלאים ממנה ביום טוב (תוספתא עירובין פ"א, כב ; בבלי שם ק"ד, ב ; וירושלמי). ור' אליעזר בן יעקב מוסר (זבחים ס"ב, א) ששלושה נביאים עלו עמהם מן הגולה (רש"י : חגי זכריה ומלאכי), אחד שהעיד להם על המזבח ועל מקום המזבח⁶⁶, ואחד שהעיד להם שמקריבים אף על פי שאין

דברי חכמים (יבמות כ', א). ואף הרמב"ם בהלכות אישות פ"א, ו אינו אומר שהן גזירת שלמה. וכיוצא בזה אמרו בבבא קמא פ"א, ב : מהלכים בשבילי חרשות שלמה אמר ה וכו' אל תסנע טוב סבעליו וגר', כלומר שמדבריו אנו למדים תקנה זו. ועי' במורה נבוכי הזמן, שער י"ג, עמ' ריד, ובשערי תורת התקנות ח"א, עמ' 77. ועי' עוד שקלים סוף פ"ו שעל פי מלכים ב י"ב, יז אמרו : זה מדרש דרש יהודע כוהן גדול וכו', ורב דרש את המקרא בדניאל א', ח ואמר, שדניאל גזר על שמן של גויים (עבודה זרה ל"ו, א). והראשונים לנדרים ג"ה, א מדברים על תקנת חזקיה בתרומות ומעשרות, על סמך הכתוב בדברי הימים ב ל"א, ד. ועי' למעלה עמוד 32 ואילך.

⁶⁶ ועי' מקבים א ט', נד שעלקימוס ציווה להרוס את חומת חצר המקדש הפנימית ויהרוס את מעשה הנביאים, היינו הנביאים שעלו מן הגולה וערכו את בניין תבית.

קדמות התורה שבעל-פה

בית, ואחד שהעיד להם על התורה שתיכתב אשורית, וכן אמרו (בבלי סנהדרין כ"א, ב): בתחילה ניתנה התורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי וכו' (ובברייתא שם נשנה שעל-ידי עזרא נשתנה כתב התורה, ע"ש). ר' יוחנן אומר שערבה (למזבח, ע"י למעלה עמ' 28) יסוד נביאים היא (רש"י: תקנת נביאים אחרונים חגי זכריה ומלאכי, שהיו ממתקני תקנות בישראל באנשי כנסת הגדולה) ור' יהושע בן לוי אומר שערבה מנהג נביאים (ולא תקנתם, בבלי סוכה מ"ד, א, וע"י ירושלמי שם ראש ס"ד, ועירובין סוף פ"ג).

חגי זכריה ומלאכי נזכרים מפורש בכמה הלכות: ר' סימאי העיד משום חגי זכריה ומלאכי על שני חדשי אדר שאם רצו לעשותם שניהם מלאים עושים, שניהם חסרים או אחד מלא ואחד חסר עושים (בבלי ראש השנה י"ט, ב). ושלוש פעמים נמצא: מפי שמועה אמרו, מפי חגי זכריה ומלאכי (נזיר נ"ג, א, חולין קל"ז, ב, בכורות נ"ח, א). ובמגילה (ג', א) מוסר ר' ירמיה (ויש אומרים ר' חייא בר אבא) שתרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו (במסורת) מפי חגי זכריה ומלאכי. בשמו של חגי הנביא בלבד מוסר שמאי הזקן הלכה (קידושין מ"ג, א) שהאומר לשלוחו להרוג את הנפש, השולח חייב. ור' דוסא בן הורכינס מעיד (יבמות ט"ז, א, וע"י ירושלמי שם פ"א, ה"ו) 'שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא'⁹⁷ ואמר שלושה דברים: צרת הבת אסורה, עמון ומואב מעשרים מעשר עני בשביעית ומקבלים גרים מן הקרדויים ומן התרמודים.

על עזרא מוסרים (בבלי בבא קמא פ"ב, א) שתיקן עשר תקנות, וביניהן שיהו קורים בתורה במנחה בשבת ובשני ובחמישי, ושבת-דין דנים בשני ובחמישי. וכן הוא בירושלמי (מגילה פ"ד, ה"א, דף ע"ה א) בתוספת תקנה אחת. לפי עדותו של ר"ש בן אלעזר (ברייתא במגילה ל"א, ב) ישנה עוד תקנה של עזרא, שיהו קורים קללות שבתורת כהנים (ויקרא) קודם לעצרת (לחג השבועות), ושבת-שנה תורה קודם לראש השנה. וכיוון שבארץ-ישראל היו מסיימים את קריאת התורה לא בשנה אחת כמנהגנו, אלא בשלוש שנים (מגילה כ"ט, ב), על כרחך כוונת ר' שמעון בן אלעזר לומר שיקראו קללות אלו נוסף על סדר היום⁹⁸

על אנשי כנסת הגדולה נאמר (בבלי ברכות ל"ג, א) שתיקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות (וע"י בבלי מגילה י"ז, ב

⁹⁷ וע"י תוספתא כלים, בבא בתרא פ"ב, ג.

⁹⁸ וע"י בבלי יבמות ט"ז, ב על הקנס שקנס עזרא את הלויים בעניין המעשר ובמבוא למסכת מעשרות.

פרק שני

וירושלמי ברכות פ"ב, ה"ד, דף ד' / ד', וכן הנהיגו קריאת המגילה (עי' בבלי מגילה ב', א וירושלמי שם פ"א, דף ע' / ב וד'. ולפי הבבלי בבא בתרא ט"ו, א הם אף כתבו מגילת אסתר, ע"ש). והראשונים ייהסו להם כמה תקנות שלא נמסרו בשם המתקנים⁹⁹.

אמנם מאמר ר' חנינא (שבת קכ"ג, ב) ; בימי נחמיה בן חכליה בשנית משנה זו: (בראשונה היו אומרים שלושה כלים ניטלים בשבת: מקצוע של דבילה וזוהמא ליסטרן [כף גדולה שמסלקין בה זוהמא של קדירה] וסכין קטנה שעל גבי שולחן), דכתיב (נחמיה י"ג, טו): בימים ההמה ראיתי ביהודה דורכים גתות בשבת ומביאים הערמות וגו' — נראה שאין כוונתו שהמשנה נשנתה בזמן ההוא ממש, אלא ר' חנינא נתכוון לזמן שהקלו באיסורי שבת, כמו בימי נחמיה, ואמר שלפיכך אסרו עליהם טילטול כל הכלים חוץ משלושה אלה. בין שלושת הכלים נמנית זוהמא ליסטרן (זומליסטרון) כפי שהיא נקראת ביוונית, ואם כן נשנתה הברייתא ונקבעה בזמן מאוחר. וכן משמע בירושלמי שבת, ראש פרק י"ז: ר' אבהו בשם ר' אלעזר בראשונה היו כל הכלים ניטלין בשבת, כיון שנחשדו להיות מחללין ימים טובים ושבתות, הדא הוא דכתיב בימים ההמה ראיתי ביהודה וכו' ואסרו להן הכל וכו'. כאן לא נזכרו שבזמן נהמיה נאסרו, אלא מובא הכתוב לשם ראיה שפעם זילזלו באיסורי שבת¹⁰⁰.

כדאי להזכיר גם המסורת של רב דימי ורבין מארץ-ישראל (בבלי סנהדרין פ"ב, א, עבודה זרה ל"ו, ב) שביית דין של חשמונאים גזרו, שהבא על גויה חייב משום נדה, שפחה, גויה ואשת איש (או זונה). וכן נמנו (מקבים ב' א', י) 'העם אשר בירושלם ואשר ביהודה ומועצת הזקנים (הסנהדרין) ויהודה' באגרת שנשלחה ליהודי מצרים לשים להם לחק לחוג את חג החנוכה, וכמו שנאמר שם (י', ח): ובדעת כלם נמנו וקבעו לכל עם היהודים לחוג מדי שנה בשנה את הימים האלה¹⁰¹.

⁹⁹ עי' רש"י ברכות נ"ד, א: משקלקלו הצדוקים ואמרו אין עולם אלא אחד התקינו שיחו אומרים מן העולם ועד העולם: עזרא וסיעתו וכו'. ובסדר תנאים ואמוראים: כל תקנה סתם היא תקנת עזרא.

¹⁰⁰ ועי' בבא מציעא ל"ג, ב: בימי רבי נשנית משנה זו, ובמקבילה בירושלמי שבת פט"ז, ה"א, ט"ז ג, ועוד בבלי הוריות י"ג, ב.

¹⁰¹ יש לציין עוד את הדברים בהלכות גדולות (ד"ו, קמא, עמוד 282): זקני בית שמאי וזקני בית הלל הם כתבו מגילת בית חשמונאי, ועד עכשיו לא עלה לדורות עד שיעמוד כהן לאורים ותומים (במהדורת הילדסהיימר, עמ' 615 הגירסה 'מגילת תענית', אבל כותרת המאמר היא: ספר בית חשמונאי). בהקדמת ר' גיסיים לספר

קדמות התורה שבעל-פה

בזה אנו באים לזמן הזוגות שהלכותיהן כבר שנויות במשנה. וכן נזכרות תקנות יוחנן כוהן גדול במשנה סוף מעשר שני. השתדלנו למסור את דעות חכמי ההלכה בעניין המסורת שבתורה שבעל פה, ולא הכנסנו לתוכן דעות זרות ו'מושכלות', אלא הצענו אותן ברוח אומריהן ובכוונות שהם כיוונו להן, כפי שיוצאות לדעתנו מן המקורות. הדעה היסודית על קדמות התורה שבעל-פה ועל מסירתה מדור לדור נתאשרה לנו גם ממקורות אחרים.

חיבור יפה מהישועה מובא: מגילת אסתר ומגילת בני חשמונאים, עי' הדרשות בישראל לצונץ, פ'ת, עברית עמ' 299. אפיסוניס במאמרו הידוע שבספרו הריסיס (ט"ז, ב' ול"ג, ט) מוכיר ארבע משניות של היהודים: 'משנה תורה' של משה, משנת ר' עקיבא, משנת יודא [ר' יהודה הנשיא ז'] ומשנת בני חשמונאי. אבל אין לזה ערך היסטורי, ועי' גרץ, קורות היהודים ח"ד, סוף ציון ב.